

Turk romanchiligida Tariq Bug‘ra ijodiy fenomeni

Khujaeva Guljahon

A.Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU tadqiqotchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada turk adabiyotining yirik vakili Tariq Bug‘ra hayoti va ijodiy merosi ilmiy nuqtai nazardan o‘rganiladi. Yozuvchining asarlarida qishloq aholisi hayoti, inson ruhiyatining murakkab jihatlari, adolat, jasorat, e‘tiqod va aql kabi abadiy qadriyatlar tasviri alohida urg‘u bilan yoritilgan. Tariq Bug‘raning badiiy yondashuvi, ayniqsa, tarixiy realizm, ichki monologlar, syujet dinamizmi va psixologik chuqurlik orqali ajralib turadi. Shuningdek, uning ijtimoiy va falsafiy qarashlari zamonaviy turk romanistikasi taraqqiyotida muhim o‘rin tutadi.

Kalit so‘zlar: Tariq Bug‘ra, turk adabiyoti, tarixiy roman, badiiy mahorat, ichki dunyo, falsafiy qarashlar, psixologik tahlil, qadriyatlar, realizm.

Abstract

This article explores the life and literary legacy of prominent Turkish author Tarik Buğra from a scholarly perspective. It highlights his unique portrayal of rural life, complex psychological depth, and the representation of universal values such as justice, courage, faith, and intellect. Buğra’s artistic style is marked by historical realism, inner monologue, narrative dynamism, and deep psychological insight. Furthermore, his socio-philosophical reflections contribute significantly to the development of contemporary Turkish novel writing.

Keywords: Tarik Buğra, Turkish literature, historical novel, artistic mastery, inner world, philosophical views, psychological analysis, values, realism

Turk adabiyotida roman janri ijodkorning badiiy mahorati bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, aynan shu mahorat asarning estetik va g‘oyaviy qiymatini belgilovchi muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi. Har bir yirik romannavis o‘ziga xos uslub va badiiy tasvir vositalari orqali adabiyot tarixida muhim iz qoldirgan. Yozuvchining badiiy mahorati faqat syujet qurilishi yoki obraz yaratish bilan emas, balki insoniyat hayotining murakkab jihatlari chuqur badiiy talqin etish san‘ati bilan belgilanadi. Shu bois, roman janridagi badiiy mahoratni o‘rganish, uning uslubiy va nazariy

asoslarini tahlil qilish adabiyotshunoslik fanining dolzarb yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda¹.

Turk adabiyotining yirik namoyandalaridan biri bo‘lgan Tariq Bug‘ra o‘zining yuksak badiiy mahorati bilan ajralib turadi. Uning romanlari turk tarixining muhim jarayonlarini badiiy yoritish, inson ruhiy olamining ichki qatlamlarini ochib berish hamda o‘ziga xos falsafiy mushohadalar bilan boyitilganligi bilan alohida e‘tiborga loyiqdir. Bug‘ra ijodida tarixiy realizm, ichki monologdan samarali foydalanish va syujet dinamizmining kuchli ifodasi muhim poetik xususiyatlar sifatida namoyon bo‘ladi.

Adibning mashhur «Kichik Og‘a» romani tarixiy voqealarni aks ettirishda o‘ziga xos poetik-estetik uslub bilan ajralib turadi. Asarda qahramonlarning ruhiy olami chuqur tahlil etilib, ularning jamiyatdagi o‘rni badiiy obrazlar orqali ifodalanadi. Ayniqsa, romanda turk jamiyatidagi ijtimoiy o‘zgarishlar, an‘anaviy qadriyatlar va zamonaviylik o‘rtasidagi ziddiyatlar nozik badiiy vositalar bilan yoritilgan. Tariq Bug‘raning tarixiy roman yaratishdagi mahorati faqat voqealarni badiiy tasvirlash bilangina cheklanmay, balki tarixiy voqelikni inson ruhiyati va davr ideallari bilan uyg‘unlashtira olish qobiliyatida ham yaqqol namoyon bo‘ladi. U tarixiy jarayonlarni sodda voqebop rivoyat sifatida emas, balki ularni chuqur tahlil etgan holda, ularning insoniyat tafakkuri va jamiyat taraqqiyotiga ko‘rsatgan ta‘sirini ochib berishga intiladi. Bu yondashuv Bug‘ra asarlarida qahramonlarning ichki kechinmalari va ma‘naviy dunyosining teran talqin etilishiga xizmat qiladi. Shu bois, yozuvchining tarixiy romanlarida voqealar rivojidan tashqari inson hayotidagi ma‘naviy tajriba, axloqiy ideallar va ruhiy o‘zgarishlar (metamorfozalar) ham keng va ta‘sirchan ifoda topgan. Ushbu jihatlar bir nechta muhim tamoyillarni yoritib beradi. Avvalo, qahramonlar jasorati ularning tarixiy va ma‘naviy ildizlari bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, bu holat ularning ichki ruhiy jarayonlarining badiiy natijasi sifatida tasvirlanadi². Tariq Bug‘ra o‘z tarixiy romanlarida jasorat konsepsiyasini chuqur psixologik va ma‘naviy kontekstda ochib beradi. U jasoratni tashqi voqelik doirasida emas, balki obrazlarning ichki ruhiy olami, iroda kuchi va ma‘naviy saboti orqali talqin etadi. Shu sababli, uning qahramonlari ko‘pincha jismoniy kuch emas, balki axloqiy barqarorlik va ruhiy qarorlar bilan ajralib turadi. Bu yondashuv tarixiy obrazlarning jonli va hayotiy chiqishiga imkon yaratadi.

¹ Zeynep Sare Dinçkal, A Study on Epic and Mythological Elements in Tarik Buğra's Novel "Osmanjık", Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Volume 9, Issue 1, 2024, pp. 39–51.

² Ünüvar S. The Relationship between Anatolia and the Idea of Anatolianism in Tarik Buğra's Novels, Presented at "Hatırlayp Yeniden Bulmak, Tarik Buğra 100 Yaşında" Symposium, Istanbul, 2018, pp. 397–410.

Shuningdek, Bug‘ra obrazlarining intellektual salohiyatiga alohida urg‘u beradi. Yozuvchi tarixiy shaxslarning tafakkur doirasi, murakkab ijtimoiy vaziyatlarda oqilona pozitsiya egallay olishlari, qaror qabul qilishdagi aqliy yetukliklarini sinchkovlik bilan yoritadi. Natijada, uning qahramonlari nafaqat jasur sardorlar, balki o‘z zamonasining fikr yurituvchi, jamiyatga yo‘nalish beruvchi, intellektual peshvolari sifatida tasvirlanadi. Bundan tashqari, adolat va e‘tiqod kabi g‘oyaviy tushunchalar Bug‘ra romanlarining asosiy g‘oyaviy tayanchlaridan biri bo‘lib xizmat qiladi. Uning asarlarida qahramonlar harakatlari axloqiy mezonlarga tayanadi; ular uchun haqiqat va adolat yo‘lida kurashish shaxsiy ichki kechinmalar va ruhiy iztiroblar bilan bog‘liq jarayondir. Bug‘ra bu jihatlarni o‘ziga xos badiiy vositalar bilan talqin etib, tarixiy obrazlar ruhiyatini chuqur tahlil qiladi va ularni zamonaviy o‘quvchi uchun ham dolzarb bo‘lgan ma‘naviy mezonlar asosida qayta tiklaydi.

Tariq Bug‘ra tarixiy voqealarni oddiy badiiy tasvir doirasida emas, balki ular orqali insoniyat hayotida muhim o‘rin tutuvchi abadiy qadriyatlarni yoritish vositasi sifatida talqin etadi. Ushbu yondashuv yozuvchining asarlariga chuqur falsafiy qatlam bag‘ishlab, badiiyat bilan ma‘rifat uyg‘unligini yuzaga keltiradi. Natijada, tarixiy material badiiy-estetik mazmundan tashqari, keng ijtimoiy-falsafiy mazmun kasb etadi. To‘rtinchidan, Bug‘ra inson ruhiyatining murakkab jihatlarni ochishda g‘azab va hukm singari holatlarni psixologik aniqlik bilan tahlil etadi. Xususan, g‘azab tuyg‘usi uning asarlarida faqat ziddiyat yoki to‘qnashuv belgisi sifatida emas, balki chuqur ichki ruhiy o‘zgarish, shaxsiy inqilob jarayonining boshlanishi sifatida talqin etiladi. Bu orqali yozuvchi o‘z obrazlarini yanada hayotiy, real va psixologik jihatdan asosli qilib tasvirlaydi. Shuningdek, hukmning qat‘iyligi Bug‘ra asarlarida ikki yoqlama talqinga ega: u bir tomondan adolatning amaliy ifodasi sifatida namoyon bo‘lsa, ikkinchi tomondan shaxsiy va ijtimoiy mas‘uliyat timsoli sifatida ko‘riladi. Yozuvchining qahramonlari qaror qabul qilish jarayonida ularning oqibatlarini chuqur anglaydilar; bu esa ularning shaxsiy taraqqiyoti va ijtimoiy hayotidagi burilishlarni yanada asosli va chuqur psixologik kontekstda ifodalash imkonini beradi.

Tariq Bug‘ra o‘zining “Afsus yoshligim”, “Qora qahrabo”, “Fir‘avnning imoni” kabi mashhur asarlari bilan keng tanilgan bo‘lsa-da, uning boshqa romanlarida, ayniqsa qishloq aholisi hayoti va ularning duch kelgan ijtimoiy-madaniy muammolarni tasvirlash uslubi turk zamonaviy adabiyoti vakillaridan sezilarli darajada farqlanadi. Bug‘ra o‘z ijodida insoniyatning kundalik hayoti, uning murakkab va ko‘p qatlamli mohiyati, noaniqliklar va ichki ziddiyatlarni o‘rganishga

alohida e'tibor qaratgan yozuvchi sifatida ajralib turadi. Adib 1918-yilda Turkiyaning Oqshahar (Akşehir) shahrida tug'ilgan. Boshlang'ich va o'rta ma'lumotni ham shu shaharda olgan. 1936-yilda Konya shahridagi o'rta maktabni tamomlagan. U Istanbulda bir muddat tibbiyot va huquq fakultetlarida tahsil olgan bo'lsa-da, doimiy va tizimli ta'lim jarayonida qatnashmagan. Keyinchalik Istanbul universitetining Adabiyot fakulteti, Turk tili va adabiyoti bo'limiga o'qishga kirgan, biroq harbiy xizmatga chaqirilgani sababli o'qishni yakunlamagan. Harbiy xizmatdan qaytgach, ta'limni davom ettirgan bo'lsa-da, hayotiy muammolar va moddiy-ma'naviy qiyinchiliklar uni oliy ta'limni to'liq yakunlashdan mahrum qilgan. Ijodiy faoliyatining dastlabki bosqichlarida u 1947-yilda Oqshaharda "Nasriddin Afandi" nomli nashrni, 1948-yilning yanvaridan fevraligacha Tal'at Tekin bilan hamkorlikda "Zaytun Shohi" nomli asarni nashr ettirgan. 1951-yilda "Istanbul haftaligi" jurnalini uch oy davomida nashr qilgan. 1963-yilda esa, Mumtoz Turxon va Errol Gung'ur bilan birgalikda "Yol" jurnalini chop etishda boshqo'shgan. Uning "Chinorosti" jurnalida 1948-yilda olti hikoyasi e'lon qilingan. Shuningdek, 1951-yildan boshlab "Okin", "Borluk", "Yangi dunyo", "Yuksel", "Istanbul", "Kichik jurnallar" va "Dost" kabi gazeta va jurnallarda faol ijodiy va jurnalistik faoliyat yuritgan³.

U o'z asarlarida har bir inson o'z mehnatiga mas'ul bo'lishi, ya'ni har bir kishi o'z oldidagi vazifani bajarishi kerakligini ta'kidlaydi. Tariq Bug'ra san'atkorning asosiy vazifasi san'at asari yaratish ekanligini va xalq ushbu asardan o'ziga kerakli narsalarni olishini ta'kidlagan. Shuningdek, u san'atkor jamiyatga foyda keltirishi kerak deb hisoblagan va uning yuksalishi uchun ilmiy xolislik va samimiyatni alohida e'tiborga olish zarurligini bildirgan⁴. Tanpinarning qayd etishicha, Tariq Bug'ra uslubga nisbatan talabchanligi bilan o'z avlodiga mansub safdoshlaridan farq qiladi.⁵ Tariq Bug'ra so'zlarni «chertib-chertib» tanlaydi, ortiqcha so'z sarflashdan qochadi. U tanlagan so'zlar turk tiliga mansub bo'lib, o'ylab topilgan emas. U turk tiliga katta e'tibor ko'rsatadi. Buni turli sanalarda chop etilgan til xususidagi maqolalari mazmunidan anglash mumkin. Turk tili jamiyatiga nisbatan bildirgan keskin tanqidlari ham mana shu hassosiyati samarasidir. Alemdar Yolchin Tariq Bug'ra hamda Kamol Tohirlarning ifoda usullarini solishtirib, «Tariq Bug'roning ifoda uslubi qamrovliroq va badiiy saviyasi yuksakroqdir. Shu sababli kitobxonga o'zgacha tot beradi» deydi⁶. Yozuvchi ijodida tarixiy mavzuga bag'ishlab yaratilgan

³ Ayvaz B. Çalışma Yazı: Tarık Buğra. İstanbul: Ötükan Yayınları, 1997. – S. 108-109.

⁴ Tuncer H. Tarık Buğra. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.

⁵ Tanpinar A. H. Edebiyat Hakkında Makaleler. İstanbul: Dergah Yayınları, 2000. – S. 128.

⁶ Yalçın A. Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı (1923-1946). İstanbul, 1991. – S.254.

«Usmon G‘ozixon» romani (1983) alohida o‘rin tutadi va uning badiiy-estetik qarashlari evolyutsiyasini o‘rganishda muhim manba sifatida e‘tirof etilishi mumkin. Ushbu asar, avvalo, muallifning tarixiy hodisalarga, ularning badiiy talqiniga hamda milliy o‘zlikni ifodalashdagi izlanishlariga bo‘lgan munosabatini ochib beradi. Asosiy tahliliy mulohazalarga o‘tishdan avval, shuni alohida qayd etish lozimki, Usmoniylar imperiyasi hamda uning asoschilari haqida turk adabiyotida sermahsul va ijtimoiy-tarixiy mazmunga ega ko‘plab badiiy asarlar yaratilgan. Jumladan, zamonaviy turk tarixiy roman janrining salmoqli vakillaridan biri bo‘lgan iste‘dodli yozuvchi Yavuz Bahodiro‘g‘lining «Usmon G‘ozi» (1985), «Orxon G‘ozi» (1987), «Sulton Sulaymon Qonuniy» (1988) kabi romanlari bevosita Usmoniylar tarixiga bag‘ishlangan bo‘lib, ular orqali muallif tarixiy shaxslar va davr ruhiyatini chuqur badiiy ifodalashga erishgan. Shu nuqtayi nazardan, muayyan adibning tarixiy romanchilikdagi o‘rni va ahamiyatini belgilash uchun, avvalo, uning ijodida qanday tarixiy yondashuvlar, badiiy tafakkur uslublari, obrazlar tizimi hamda tarixiy haqiqatga munosabat aks etganini tahlil qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, tarixiy roman janrining o‘ziga xos xususiyatlaridan biri bo‘lgan voqelikni badiiy umumlashtirish orqali milliy ong va tarixiy xotirani shakllantirish jarayonidagi roli inobatga olinsa, yozuvchining ushbu jarayonga qo‘shgan hissasi tahliliy yondashuv orqali ochib berilishi lozim. Shunday savol tug‘iladi: tarixiy roman janrida faoliyat yuritgan va turk adabiy maktabida o‘ziga xos mavqega ega bo‘lgan muallifning ijodida aynan qanday omillar, uslublari va tarixiy-badiiy qarashlar ustuvorlik kasb etgan? Bu borada, tadqiqot obyektimiz bo‘lib xizmat qilayotgan «Usmon G‘ozixon» romanining tahlili asosida muallifning tarixiy tafakkuri, obraz yaratish mahorati hamda tarixiy faktlarga bo‘lgan munosabatini ko‘rsatish orqali ushbu savollarga ilmiy asoslangan javob topish mumkin. «Usmon G‘ozixon» romani nafaqat yozuvchining tarixiy roman janriga bo‘lgan qiziqishini, balki uning milliy tarixni badiiy aks ettirishga nisbatan yuksak mas‘uliyatini ham yaqqol namoyon etadi. Asar orqali adib o‘z o‘quvchisiga tarixni faqat faktlar majmuasi sifatida emas, balki badiiy-estetik va ma‘naviy qadriyatlar manbai sifatida ko‘rsatishga intilgan. Usmon G‘ozixon murakkab va ziddiyatlarga boy tarixiy bir davrda yashaganiga qaramay, parokanda holatga tushib qolgan yurtdagi siyosiy va ijtimoiy tartibsizliklarga barham berib, mustahkam poydevorga ega bo‘lgan qudratli davlat asoschisi sifatida tarix sahnasiga chiqqan yirik shaxsiyatdir. U o‘z faoliyati orqali turk xalqining tarixida chuqur iz qoldirib, yurt ravnaqi, ilm-fan taraqqiyoti va tamaddun yuksalishi uchun zarur bo‘lgan tarixiy shart-sharoitlarni yaratishga muvaffaq bo‘lgan. Tarixiy jarayonlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Usmon G‘ozixon shaxsida yurtga sadoqat, davlat barqarorligini mustahkamlash, uning sarhadlarini

himoya qilish, siyosiy qudratni oshirish, do'stlarga sadoqat va dushmanlarga nisbatan qat'iylik, so'zga sobitlik, poklik, oila va el-yurtga mehr kabi yuksak axloqiy fazilatlar mujassam bo'lgan. Asarda tasvirlangan bu jihatlar o'quvchi qalbiga chuqur kirib borishi, uning tarixiy ongini uyg'otishi va badiiy-estetik zavq bag'ishlashi uchun muallif ushbu fazilatlarni holislik bilan yoritishga alohida e'tibor qaratgan. Yurtboshining hayoti va faoliyatini haqqoniy, adolatli yoritish — bu tarixiy roman muallifi zimmasidagi muqaddas burchdir. Ayni shu sababli, yozuvchi milliy manfaatlar va tarixiy haqiqat nuqtayi nazaridan yondashib, Usmon G'ozixonning hayot yo'lini nafaqat tarixiy faktlar asosida, balki badiiy tasvir orqali chuqur ochib berishga intilgan⁷. Shubhasiz, yozuvchi Usmon G'ozixon davri va shaxsiyati bilan bog'liq tarixiy manbalar — solnomalar, tarixiy asarlar va arxiv hujjatlarini puxta o'rganishga harakat qilgan. Biroq uning oldidagi asosiy vazifa shunchaki tarixiy voqealar ketma-ketligini bayon qilish emas, balki Usmon G'ozixonning ruhiy-ma'naviy qiyofasini yaratish, ya'ni uning ichki dunyosini, shaxsiy motivatsiyalarini, qarorlaridagi murakkabliklarni chuqur badiiy tafakkur asosida ochib berishdan iborat edi. Romanda yozuvchi Usmon G'ozixonning umr yo'li orqali nafaqat buyuk bir tarixiy shaxs obrazini yaratishga, balki ushbu shaxs mansub bo'lgan xalqning aql-zakovat darajasi, ma'naviy salohiyati va ijtimoiy-siyosiy qarashlarini ham ifoda etishga intiladi. Bu yerda G'ozixon asos solgan salatanat qudratining ildizlari adolat tamoyillariga asoslangan boshqaruv modelida ko'riladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Zeynep Sare Dinçkal, A Study on Epic and Mythological Elements in Tarık Buğra's Novel "Osmanjık", Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Volume 9, Issue 1, 2024, pp. 39–51.
2. Bulut Y. Tarık Buğra's Novelism, Doctoral Thesis, Ankara University, Institute of Social Sciences, 2014.
3. Ünüvar S. The Relationship between Anatolia and the Idea of Anatolianism in Tarık Buğra's Novels, Presented at "Hatırlayıp Yeniden Bulmak, Tarık Buğra 100 Yaşında" Symposium, Istanbul, 2018, pp. 397–410.
4. Hüseyin Çil. Reflections of Conservatism in Tarık Buğra's Novels, Muhafazakar Düşünce Dergisi, Volume 10, Issue 37, 2013, pp. 113–139.
5. Ayvaz B. Çalışma Yazı: Tarık Buğra. İstanbul: Ötükan Yayınları, 1997. – S. 108-109.

⁷ Karabulut M. Conflicting Elements in Tarık Buğra's Novel "Kichik og'a", Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Issue 22, 2019, pp. 12–19.

6. Tuncer H. Tarık Buğra. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.
7. Tanpınar A. H. Edebiyat Hakkında Makaleler. İstanbul: Dergah Yayınları, 2000. – S. 128.
8. Yalçın A. Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı (1923-1946). İstanbul, 1991. – S.254.
9. Karabulut M. Conflicting Elements in Tarık Buğra's Novel "Kichik og'a", Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Issue 22, 2019, pp. 12–19.